

Vásárhelyi Bestiárium

KATALÓGUS

Vásárhelyi Bestiárium

*Állatábrázolások
a hódmezővásárhelyi tárgykultúrában*

Impresszum

Szerző és szerkesztő Terendi Viktória

Felelős kiadó Dr. habil. Miklós Péter

Szakmai lektor Nagy Vera

Szakmai közreműködő Csányi Viktor

Grafika, műszaki szerkesztés Fodor Kornélia, Szender Ákos

Műtárgyfotózás Donka Gábor, Dömötör Mihály

Illusztráció Szabó Klára Petra

ISBN 978-963-7379-79-6

Nyomdai kivitelezés Innovariant Nyomdaipari Kft.

Hódmezővásárhely, 2022

A kiállítást és a katalógus megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Ajánlás

A bestiárium a kései ókor és a középkor egyik jellegzetes irodalmi műfaja, amelyben valós és képzelt állatok kerülnek összegyűjtésre és leírásra. Ezek az alkotások azonban elsősorban nem természettudományos művek, hanem inkább a szimbolika és az etika területére vezetik olvasójukat, s az állatok által jelképezett emberi tulajdonságokra, valamint szellemi (metafizikai és / vagy isteni) és erkölcsi tartalmakra hívják föl a figyelmet.

Az állatalakok – és a bennük kódolt jelentésrétegek – a népművészetben már évezredek óta jelen vannak: a pásztornépeknél és a földművelő közösségeknél éppúgy, mint a szerveződő, majd terjeszkedő ősi birodalmaknál. Nincs ez másként a modern korban és nincs ez másként a hódmezővásárhelyi hagyományban sem.

A vásárhelyi Tornyai János Múzeum gyűjteményeinek (elsősorban a néprajzi kollekciónak) az állatábrázolásokban gazdag anyagából került megrendezésre a *Vásárhelyi Bestárium* című kiállítás. A nagyszabású tárlat kezdeményezője és kurátora – s jelen kiadvány szerzője és összeállítója – Terendi Viktória néprajzkutató, a nemrégiben megjelent *Állatszimbólumtár* (Szerk. Vigh Éva. Budapest, Balassi Kiadó, 2020) című kötet egyik közreműködője. A kiállítás és annak katalógusa a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósulhatott meg.

Az állatszimbólumok kutatásának újszerű és komplex tudományos jellegű irányainak a helyi megjelenésére fölhívva a figyelmet ajánlom a Tisztelt Olvasónak ezt a katalógust, amely a hódmezővásárhelyi múzeum gyűjteményeinek műfaji és tematikai sokszínűségére is rámutat.

Dr. habil. Miklós Péter
főigazgató, címzetes egyetemi tanár

Kuratori gondolatok

A Vásárhelyi Bestiárium – Állatbrázolások a hódmezővásárhelyi tárgykultúrában című tárlat – melynek katalógusát kezében tartja az Olvasó – 2022-ben, két akadályokkal teli év után ölthetett testet a Tornyai János Múzeum földszinti termeiben.

A kiállítás címét és vezérfonalát egy speciális kódextípus – a bestiárium – adja, amelyben a krónikások a tágra értett állatvilágra, azaz a valós állatokra és a (valóságosként kezelt) mitikus lényekre vonatkozó ismereteket, képzeteket és allegorikus jelentéseket gyűjtötték össze, azzal a céllal, hogy értelmezzék a teremtett világot. E kötetek jelentősége pedig épp ebben áll, hogy összefoglalják mindazt a művelődéstörténeti szempontból fontos és sokáig – akár a jelenig – ható tudásanyagot, ami mentén az európai ember világképe kialakult.

Bár Hódmezővásárhely könyv- és kultúrtörténete kapcsán valódi bestiáriumokról nem beszélhetünk, a helyben fennmaradt (akár valamely régészeti korszakból, akár a 18-20. századból származó) tárgyi anyag sok tekintetben utal az állatok kulturális és gyakorlati jelentőségére – a tárlat tehát ezek alapján igyekszik körvonalazni egy lehetséges vásárhelyi bestiáriumot.

A Néprajzi Gyűjtemény különböző tárgyegyűjtéseiben, legyen szó a kerámia, a textil, a háztartás, vagy a pásztorszakos kollekcióról, ezidáig „szétszórta” voltak jelen az állatalakokat formázó, vagy azokkal díszített műtárgyak – melyek többségét még sosem láthatta a közönség. E tárlat révén gyűltek egybe, és kerültek ki a raktár mélyéről e különleges használati tárgyak, néhány igen izgalmas és értékes magángyűjteményi darabbal kiegészülve. Nem tisztán néprajzi kiállításról van azonban szó, hiszen a Helytörténeti Gyűjtemény és a Régészeti Gyűjtemény, tematikába illeszkedő műtárgyait is integrálta a kiállítás, annak érdekében, hogy a témában rejlő tartalmi és időbeli távlatok minél inkább megnyillassanak a látogatók előtt.

A kiállított, hetvennél több állatfigurás műtárgy azon túl, hogy felmutatja az eleinket egykor körülvevő állatokat és azokat a lényeket, amelyek létezésében hittek, esztétikai, szimbolikai, valamint tárgyhasználati szempontok szerint segít rekonstruálni, hogy a különféle állatfajok milyen szerepet töltek be az eltérő korszakok más-más társadalmi és kulturális viszonyai között. A kiállítás végül felvillantja a települést körül ölelő táj faunájának jellegzetes – a városi ember által ma már egyre ritkábban látott – egyedeit, valamint válogat azokból az eszközökből is, amelyek az emberek és állatok között kialakult és folyton változó kapcsolatot kísérték.

Terendi Viktória

Állatok az emberek világában

A református Őtemplom szószék-
koronája (ideiglenes helyén, Tor-
nyai János festőművész Serház
téri műtermében).

Plohn József felvétele

Hódmezővásárhely, 1905 körül

[tsz.: TJM HGy FT 2016.1.350.

Állatszimbólumok

Az állatok a fizikai valóságon és a gyakorlati kapcsolaton túl is fontos szerepet játszottak az emberi közösségek életében. A különböző állatalakokat már az őskori ember is beillesztette hitvilágába és az állatok szakrális szerepe akár istenségalként, akár áldozatként a későbbi korok különböző vallásaiban is erőteljes maradt.

Az ókorban teljesedett ki az a folyamat, amely során az állatok önmagukon túlmutató jelentések hordozóivá, azaz szimbólumokká váltak. E jelentéstársítások az egyes állatfajok vélt, vagy valós tulajdonságaira építő analógiákon, az emberi tulajdonságok kivetülésein, vagy morális ítéleteken alapultak. E kialakult szimbolikus jelentések pedig fontos szerepet játszottak az emberek gondolkodásmódjának formálásában, a követendő irányelvek érthetővé tételében.

Ezek, az antikvitásban kialakult képzettársítások részben a Biblia megerősítő erejének, részben az irodalmi hagyományozódásnak köszönhetően Európa-szerte elterjedtek és hosszú távon fennmaradtak. Ez azonban csak részben jelentette az állatszimbólumok kultúrákon átívelő egységét. Egy adott kultúrán belül eltérő jelentésrétegek párhuzamosan is léteztek, vagy változhatott a különböző eredetű jelentések dominanciája is az idő teltével. Az egységesüléshez az iskoláztatás hiteljesedése nagyban hozzájárult, hiszen az olvasás által a külső elemek beolvasztása, az ismeretanyag rögzülése és nagy időtávlatok áthidalása is lejátszódott. Erre példa, hogy Hódmezővásárhelyen a 19–20. században az iskolás gyerekek gyakorta kapták Aesopus meséit ajándékba a tanév végén, így a hellenisztikus szimbólumrendszer rögzített értelmezései a kései utókorban tág körben ismertté váltak.

Hozzá kell azonban tenni, hogy korábban az analfabetizmus a társadalom széles rétegeiben korlátozta az említett jelentésközvetítő működését, ezért a szóbeliség mellett a tárgyak, ábrázolások kaptak hangsúlyos szerepet a szimbólumok jelentéseinek átadásában. E téren Hódmezővásárhely – mint majd látni fogjuk – igen sokrétű „szimbólumtárral” rendelkezett, melyben erőteljesen jelentkeztek a vallási tartalmak. A református közösség körében kiemelt szerepet kapott a fiait saját vérével tápláló pelikán. Ennek, egyik legrégebbi és legszebb példája a református Őtemplom 18. századi faragott, festett szószékkoronáján jelent meg, de takácsszötteken és sírszobrokon is sokszor megörökítették alakját.

Ábrázolásmód

Az embert körülvevő világ által ihlett, vagy az arra vonatkozó ábrázolások – s ezen belül az állatábrázolások – teljes hosszában végig kísérték az emberiség történetét. Az írásbeliséget jóval megelőzve alakultak ki a figurális (képi és plasztikus) ábrázolások, amelyek az emberi gondolkodás és a kommunikáció fejlődésében fontos állomást jelentettek.

Először a jel és a jelölt közötti direkt kapcsolat létrehozása, majd a jelek önmagukon túlmutató, letisztult, a mintaképtől elvonathozható motívumokká alakítása valósult meg. Ezáltal a különböző figurákból más-más funkciót betöltő, eltérő mondanivalót magukba sűrítő jelrendszerek alakultak ki.

Ahogy azonban változott a gondolkodásmód, a világkép, a kultúra és a társadalom, úgy alakult át, illetve bővült a figurákhoz kapcsolódó, az általuk kifejezett tartalom.

Az eltelt – évezredekben mérhető – idő azonban formai szempontból is nyomot hagyott a figurális ábrázolásokon. Ennek hátterében a képzalkotási kompetenciák fejlődése, az egyre inkább absztrakttá és szimbolikussá váló gondolkodásmód, valamint az egy-egy időszakot meghatározó normarend, és az ebből eredő világkép, valamint az aktuális kommunikációs formák álltak.

19. századi takácsminta
szarvassal (részlet)
[tsz.n.

Dohánytartó (19. század)
Ítsz.: TJM NÉgy 53.30.1.
Méret: 36,5 cm x 28 cm x 12,5 cm.

Sas

Az egyik legnagyobb ragadozómadár, melyet ereje, értelme és fennkölt szárnyalása miatt évezredek óta a levegő urának tekint az ember.

Az ókori görögöknél a főisten, Zeusz szimbóluma volt, míg a Római Birodalomban már profán hatalmi jelképpé vált. Az idők során azonban, nemcsak jelentésében változhatott egy szimbólum, de formai szempontból is, erre példa a kétfejű sas a Német Római Császárság jelképrendszerében.

E heraldikai hagyományokon nyugvó ábrázolásmód hatott a magyar tárgykultúrára is – főként a Habsburgok uralkodása idején. Hódmezővásárhelyen elsősorban céhek és mestereik tárgykészletében jelentkezett a kétfejű sas, utalva arra, hogy kiváltságait a császártól kapták. Gyűjteményünkben céhkancsókon, behívóablákon, dohánytartókon és borotvatókokon bukkan fel alakja.

Bronz csattest (Gepida kor)
Ítsz.: TJM RÉgy 68.12.159.
Méret: 4 cm x 4 cm.
Lelelőhely: Hmvhely-Kishomok 77. sír

Medve

A 19. századot megelőzően Európában is általánosan elterjedt volt a világ egyik legnagyobb termetű szárazföldi ragadozója, a barnamedve. A zömök testfelépítésű, akár féltonnát meghaladó testtömegű emlőst az erő jelképeként tartották számon eleink, az északi népeknél sok esetben totemállat volt.

Mind a him, mind a kölykeit védelmező nőstény igen agresszívüvé válik, ha fenyegetve érzi magát, ezért a harag is kapcsolódott szimbolikájához. Továbbá, három főbűn megjelenítése kötődött a keresztény jelképrendszerben alakjához: a restség, a torkosság és a paráznság.

Az anyamedve ugyanakkor a gondoskodás és a jószándék mintaképévé vált. A bocskok a kedvesség, játékoság kifejezőiként népszerű figurái a gyermekjátékoknak.

A medveábrázolások a 19. századi európai trendeket tükrözve a vásárhelyi tárgykultúrában is az alakos dohánytartók közt jellemzők. Sok esetben vicсорogva, az értékes beltartalom veszedelmes védelmezőjeként ábrázolták, de előfordulnak szájkosárral, nyakörvvel megformázottak is, amelyek utalnak a korszakban jellemző medveszelídítésre és a fogságban tartott medve szimbolikus jelentésére, a bűnös testbe zárt lélekre. Mancsukban általában mézesbödönre/méhkásra emlékeztető gyufatartóként funkcionáló edénykét tartanak. Kivétel a világos színű, nagy valószínűséggel nem helyben készült példány, amely ölében két zenélő figurát tart.

Dohánytartó (19. század)
Ítsz.: TJM NÉgy 97.1.92.
Méret: 28,5 cm x 12,5 cm.

Dohánytartó (19. század)
Ítsz.: TJM NÉgy 52.288.1.1-2.
Méret: 26 cm x 12 cm.

Tárgyszótár

ANYAFORMA

Fazekas mintázóeszköz, amely segítségével gyorsan és könnyen lehetett elkészíteni a rátétes díszítményeket, vagy fedők gombját. Ezek a domború negatív formák gyakorta ábrázoltak virág, vagy állatfigurát.

BEHÍVÓTÁBLA

Hódmezővásárhelyen a céhek többségét a 18. században alapították a különböző mesterek. A szervezeti forma pedig többféle speciális tárgyat is életre hívott, így céhkancsók, céhládák, céhpecsétek és behívótáblák maradtak ránk. Ez utóbbi, fából készült, dúsan faragott tárgy, melynek közepén egy kis kinyitható „ajtó” mögött helyezték el az üzenetet, amelyben gyűlésre, vagy temetésre hívták a céh tagjait.

BÖDÖN

A 19. századból és a 20. század elejéről maradtak fenn ezek a nagyméretű, öblös cserépedények, melyek élelmiszer, leggyakrabban liszt tárolására szolgáltak. Mind a fazékhoz hasonló alakú, mind a hengeres formájú típusok oldalukon két gombbal, vagy füllel készültek, fedelükön pedig sok esetben állatformájú fogó kapott helyet. Többnyire ajándékként, megrendelésre készültek, így sok esetben névvel, évszámmal vannak ellátva.

BOKÁLY

Hörte alakú, egyfülű boros edény. Hódmezővásárhelyre ez a tárgytypus alapvetően kereskedelem útján, hozományként, vagy múzeumi gyűjtés révén került, helyben gyártása nem volt jellemző a 19. században. Míg a színes ólomházas típusokat főként erdélyi fazekasok, addig a fehér alapon színes díszítésű, ónmázás példányokat elsősorban a habánok készítették.

BOROTVATOK

Fából készített, hasáb alakú „doboz”, amelyet, mint neve is jelzi, a borotválkozás eszközeinek tárolására használtak. Gyakran minden oldalukat faragással, harcolással, esetleg festéssel díszítették. Speciális nyitási módjuknak köszönhetően az éles pengéhez nem tudtak hozzáférni a gyermekek.

BUTEJLA

Pálinka tárolására, de főként kínálására szolgáló cserépedény, melyet hasáb, palack, hordó, perec, könyv vagy ember, illetve állatalakúra formázták a helyi tálas mesterek. Leggyakrabban egyszínű (zöld, sárga, barna, kék) máz alapon harcolt motívumok és feliratok díszítik, de a csúcsi mesterek fehér alapon kék írókás mintával is készítettek butellákat. Ezek a pálinkásedények a férfiak kedves tárgyai voltak a 19. században, melyet maguknak csináltattak, vagy ajándékba kaptak, így többnyire díszítésük és a rajtuk szereplő butellavers is személyre szóló volt.

CSIGACSINÁJÓ

Az Alföldön az ünnepi étkezésekhez szorosan kötődő tésztaféle, a csigatészta készítéséhez használt eszköz. A cseréptárgy bordázott része szolgált a nyers levestészta formázására, pödrésére.

DÍSZLEPEDŐ

Az élet nagy fordulójánál, azaz a születés és a halál esetén használt himzett szegélyű textília.

DOHÁNYTARTÓ

A hordóalakú, vagy egyszerű hengeres formájú – írókázással, vagy rátétes figurákkal díszített – cserép tárolóedények mellett készültek alakos dohánytartók is. A sokféle figura között gyakoriak az állatalakok, például medve, kutya, oroszlán, sas.

FIBULA

Római kori, bronzból készült, a ruha összekapcsolására szolgáló, egyben díszítő eszköz. Alakja gyakran formáz állatfigurát (oroszlán / párdúc). E leletek sok esetben töredékként kerülnek elő, bizonyos részeik, például az állat feje, valamint a tű és a tűtartó hiányzik.

HOMBÁR

Régészeti értelemben ívesen kihajló peremű, tölcseres nyakú, gömbös testű, talphorongos, élelmiszer tárolására használt agyagedényt jelent, amelyen sok esetben jelentkezik rátétes díszítésként a (feltehetően) kecskét megformáló, négy lábú, szarvakkal rendelkező állat sematikus ábrázolása. Ezek, a neolitikortól használt cserépedények gyakorta töredékesen kerülnek elő az ásatásokon. Néprajzi értelemben azonban nagyobb ládára, vagy vályogból, illetve deszkákból épített gabonataroló épületek megnevezésére szolgáló fogalom.

Felhasznált irodalom

- Bálint Csanád: *A kutya a X-XII. századi magyar hitvilágban*. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged, 1971.)
- Bálint Sándor: *Hiedelemvilág*. In: Nagy Gyula (szerk.) *Parasztélet a vásárhelyi Pusztán*. (Békéscsaba, 1975.)
- Bende Ivia – Iörinczy Gábor (szerk.): *Hétköznapi Vénuszai*. (Hódmezővásárhely, 2005.)
- Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. (Budapest, 1993-2014.)
- Felföldi Szabolcs (főszerk.): *Sosem volt állatok*. Határtalan régészet. *Archaeológiai magazin*. 5. évfolyam 4. szám (2020. december)
- Fügedi Márta: *Állatbrázolások a magyar népművészetben*. Officina Musei 1. (Miskolc, 1993.)
- Havassy Péter (szerk.): *Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szikla kora*. Gyulai katalógusok 10. (Gyula, 2001.)
- Juhász Antal (szerk.): *Csongrád megye népművészete*. (Budapest, 1990.)
- Kiss Lajos: *Vásárhelyi művészet* (Budapest, 1957.), *Vásárhelyi kistűkör* (Budapest, 1964.), gyűjtési feljegyzések (kézirat)
- Kőszegfalvi Ferenc (főszerk.): *Hódmezővásárhely néprajza I-II*. (Hódmezővásárhely, 2015.)
- Nagy Imre (főszerk.): *110 év - 110 műtárgy a Toronyai János Múzeum gyűjteményeiből* (Hódmezővásárhely, 2016.)
- Nagy Margit: *Állatbrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken. - Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5. (Budapest, 2007.)
- Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. (Budapest, 1977-1982.)
- Pál József – Újvári Edit et. al.: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. (Budapest, 2001.)
- Vágó Ádám: *A Hárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. (Budapest, 2015.)
- Vigh Éva et al.: *Állatszimbólumtár A-Z*. (Budapest, 2019.)
- Visy Zsolt (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. (Budapest, 2003.)

Tartalomjegyzék

Ajánlás.....	3
Kuratori gondolatok.....	4
Állatok az emberek világában.....	5
Vadak és szelídek.....	6
Haszonállatok.....	7
Kedvencek.....	8
Vadászat.....	9
Halászat.....	10
Képzlet és valóság határán.....	11
Mitikus lények.....	12
Forma kor stílus jelentés.....	13
Állatszimbólumok.....	14
Ábrázolásmód.....	15
Stílusok az időben.....	16
Katalógus.....	18
Tárgyszótár.....	54
Felhasznált irodalom.....	58

